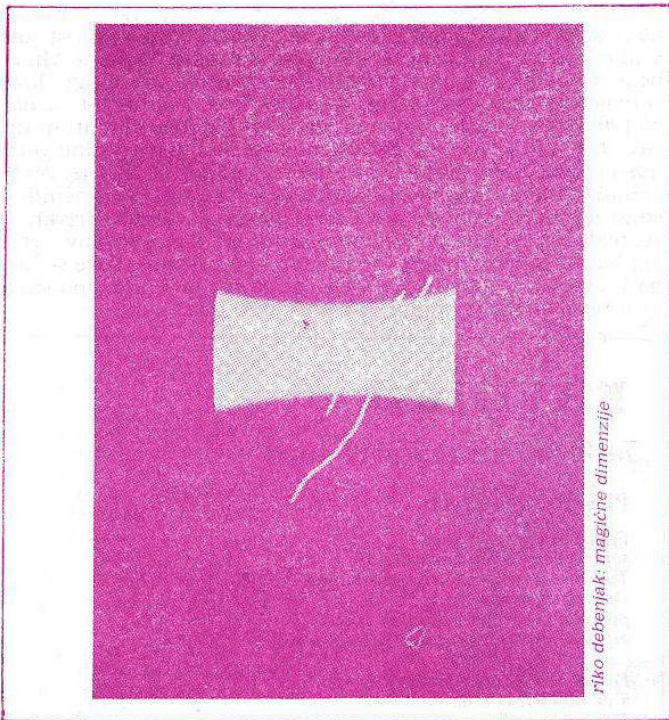

Skerlić, budući da je bio vrsni istoričar književnosti, imao jasnu svest o svojoj kulturnoj misiji koju je vršio u novijoj srpskoj književnosti, da je bio zadojen Vukovim konceptom literarnog stvaralaštva, i nacionalnog preporoda odnosno napretka, da je, na jednom filozofskom planu, individualno i konkretno podređivao kolektivnom i opštem. Iz samo ovih nekoliko činjenica možemo izvući neke konsekvence karakteristične za Skerlićevu aksiologiju: književno delo, s obzirom na njegov *prosvetiteljski* značaj, mora posedovati veliki stepen razumljivosti, što znači da se ono direktno obraća razumu jer se književno delo racionalno i prima; s tim u vezi svaki hermetizam za Skerlića je predstavljao bauk protiv koga se on, pomalo, „revolveraški“ borio; zatim: kritičaru kome je toliko stalo do nacionalnog zdravlja, vitalnosti i snage morale su biti strane sve literarne tvorevine koje makar i malo iznose sumnju u smisao čovekove egzistencije, njegovog Puta i Pustolovine, koje iznose onaj kal što ga čovek nosi u sebi bez obzira na opštu stvar; takođe tamo gde se grčevito drži do nacionalnih korena mora doći do osude svega što dolazi „spolja“ (po analogiji na hrišćanski nauk: unutra je red, harmonija, mir, dobro, a spolja haos, disharmonija, zlo).

S druge strane, Matoš je bio daleko više kosmopolita iako nije zanemarivao ni vrednosti nacionalnog blaga. Naprotiv. Često je Matoš sa, i te kakvim ushićenjem pisao o hrvatskoj kulturnoj baštini. Ali i tu se oseća njegova sposobnost redukcije — da najvrednije slavi, a loše kudi i kritikuje. Za Matoša je individualna spoznaja i individualna prezentacija te spoznaje vrednost od najvećeg značaja. Iz te perspektive proizlazi njegovo negodovanje nad utilitarnim karakterom književnog, odnosno

umetničkog dela. Vrednost dela sastoji se u njegovoj autonomiji nad ostalim duhovnim disciplinama. Tu se kao glavna konstanta pojavljuje igra i to, moglo bi se reći, na onim osnovama koje je dao Fridrih Niče. Skerlićev ozbiljni um koji bije bitku za naciju, zajedno sa nacijom, to nije mogao sebi dozvoliti, a drugima pogotovu. Za njega je književno delo bilo u funkciji, i to funkciji nečega što je bilo nadređeno i književnosti i umetnosti uopšte. Za Matoša, funkcija dela proizlazi iz njega samog. Ono estetsko, ne krije se, dakle, u manjem ili većem stepenu izraženosti neke izvanknjiževne činjenice, koja je po pravilu opšteprihvaćeno dobro, nego se nalazi unutar onih zakonitosti ili elemenata po kojima je i od kojih je sačinjena određena umetnička tvorevina. Matoš je bio esteta-idealista i u umetnosti je video polje na kome se ta intelektualno-emozivna stanja mogu razvijati. I sebi i drugima nametao je visoke kriterijume i vrednosti koje podrazumevaju harmoniju, po uzoru na kosmičku harmoniju svih elemenata od kojih je sastavljeno jedno delo. Reprezentativna je u tom smislu, kroz eksplicitnu poetiku i estetiku, njegova priča „Balkon“. Matoš je i na sam život, i pored svih nedaća koje su ga snalazile, gledao kao na estetički čin. Taj idealističko-romantičarski model (romantičarski po evropskom uzoru) bitno se kosi sa racionalističko-romantičarskim Skerlićevim konceptom. Često pominjani, i u ovom kontekstu neizbežni, primeri Skerlićevog racionalističkog kritičkog metoda (Đ. M. Koder. S. M. Sarajlija. Laza Kostić, V. P. Dis) pokazuju njegovu tvrdokornu doslednost u sprovođenju tog koncepta. Stvaralačka igra se jezikom postavljala je jezik kao cilj kreativnosti, dok je Skerlićev metod jasno sledio tezu da je jezik (književnog dela) instrument pomoću koga nacija stiče svest o svom značaju i samobitnosti. Ta prosvetiteljska ozbiljnost suprotstavljala se nasmejanom, dionizijskoj, igrivosti A. G. Matoša.

identitet bola

(na belinama proze jasmine musabegović)

draško redop

»Sav taj krvavi biološki ženski vulkan otvorio se i nametnuo i bolom i strahom i opasnošću, ali i radošću i uživanjem.« Tako Jasmina Musabegović u svom novom romanu (*Skretnice*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1986) ukazuje na jednu od onih tajanstvenih tačaka tegobnih i još uz to izgužvanih naših biografija koje prepravljaju magmu života kao izvesna nada, beg od anonimnosti, zalet oduševljenja. Iako je u rukopisu Jasmine Musabegović, još od vremena *Snopisa* (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1980), uvek bilo *prirodne uzdržanosti*, elementarne neke mirnoće, odjeka *tihog zveketa u svim stvarima* koje nas okružuju, ovde, kao u matici (ne)dešavanja svakad je dramatičan obris bola, samoposmatrački instikt razvijen do paroksizma, nedoumica koja ne prestaje. Za Jasminu Musabegović, vazda, »ljudi su sazdani da plove, rastu, množe se i plutaju u svom ograničenom i prozirnom vjeku po stubu tog kovtlača.« Tako takođe govori Jasmina Musabegović, i ovde izravno odana osećanju *paganske životne idile* Rastka Petrovića kome je, uostalom, posvetila stranice svoje uznemirene, drukčije, po svemu uticajne pretrage bića. I kao što *tajna rođenja*, taj magični, neobjašnjivi fenomen naše spoznaje traje na ovim našim mediteranskim relacijama kao neprikosnoveni interuterinski san, kao majeutički doživljaj nepostojećeg, imaginarnog, ipak nemilosrdno slobodnog, tako se u prostoru najnovije proze Jasmine Musabegović onaj prvotni *biološki ženski vulkan* iskazuje u ukupnosti strepnje, neostvarenih želja, svejedno bola. Jasmina Musabegović piše pronicljivo, u neočekivano uznemirenim kaskadama, njen senzibilitet se javlja kao nadraščanje, slabost mnogobrojnih utisaka ovde se nastavlja na izgrađen odnos sa stvarima, sa događajima prošlosti, sa posuknulim nam pamćenjem. I kao što se na prozorima kuće koja većito zuri u vozove koji prolaze, javlja magla pretvorena u suze, tako se, isto vetno i tako bolno, čitavo iskustvo života jedne žene pomalja u obrisima nejasnoće, nesvesti, načas senzualno, načas visoko organizovano u racionalnoj kontroli svakog postupka, svih detalja. Takozvani povratak malim stvarima ovome romanu je, bez sumnje, poklonio neke od najživopisnijih analitičkih trenutaka. Na intimnom ikonostasu žene koja, većito na zasvođenim vratnicama bola, sačekuje prolaznost, ali i sreću, presijava se mesing kućnih predmeta, dugmad železničarske uniforme najednom ima privid intimne sreće, a stari katalog zagrebačke firme »Kesler i Oehler« postaje sazvežđe nepojamne radosti. *Svako može svoju predu prestu*, tako se takođe ovde govori u prilog vlastitosti, neokrnjenih trenutaka spokoja, zavetne brige za potomstvo, za porodicu, za čojstvo. Jedna od izuzetno spasonosnih misli ovoga romana bez sumnje otkriva ne jedino dinamiku onih »dugih i sparnih sati putovanja« na tim našim južnim, i svakojakim još prugama, nego se otkriva čitaocu i kao poletna kategorija novog smisla. Niko u našoj književnosti od *dubokog ali kratkog sna trudnice* nije stvorio tako upečatljiv, neprikosnoven, dinamičan pogled koji je, u isti mah, i sa strane, i iskosa, i iznutra, iz same biti pojavnosti, kao što je to učinila Jasmina Musabegović. I niko, pre nje, nije iskazao tako distingviran, buran senzibilitet žene koja, u ćutanjima dugi, u noćima koje su besane i bez dna, osluškuje povratak voljenog čoveka, pad kestena, romor vlastite krvi. »Ona, u svojim sjećanjima, nikada nije mogla da uspostavi vremenski red.« Promiču u kaleidoskopu njene bogate samoće vojnici, poput vilenjaka, maštarije davnih dana, kao oaze nezaborava, većitog, rodaci i dečaci, namernici i saputnici jednog u biti statičnog trajanja, većito u blizini pokretnih slika, kompozicija, samilosti, vagona, petrificiranog reda vožnje, a iza svega sluti se panteizam jači od svake vere: »Zemlja je jača od svega: u nju se nije mogao zavući miris rata.« I sve što se zbivalo i zbija na tim železnim drumovima, većito je u blizini tla, njegovog obamrlog ili pak prividno neutilitarnog trajanja: »Ljudi su čučali, bliski zemlji, kao ptica grani. Klatili su se na njoj kao letjelice na nebu. Svekolika zemlja je njihova velika opruga. Umivali su se svojim dahom što se odbijao o pružene ruke.« Zemlja je, tako, zakon mere, održanje koje se ne ponavlja, igra koja je, pre svega, i igra vatrom. *I onda, bilo kako, biće nekako*. Sve je naklonjeno svetlosti, i sve se, u tim južnim noćnim tminama, kada

lokomotive jure beznadno i mahnilo, ponavlja kao privid obnovljenog života. Život na skretnicama, život bez mere. A ipak, kao ono u davnom, mladalačkom filmu Bore Draškovića *Horoskop*, elemenat kretanja samo je preduslov očajničkog, egzistencijalistički shvaćenog besmisla. Većito u prikraju, taj koordinatni sistem skretnica ovog romana, omogućio je, može biti uticajnije nego ikad, rasplet fenomena tišine. Nikada, može biti, ona nije bogatije sugerisana nego ovde, na stranicama *Skretnica*. I nikada onaj tihi dah *predenja stare »singerice«, koja se nije nikad kvarila*, koji toliko neopozivo asocira stranice randg Danila Kiša, nije bio u prisustvu, ili tačnije: u svojini konkretne čitalačke pažnje.

Jasmina Musabegović raspliče svoj romor bola kao da je uvek i uvek reč o mnogobrojnim vidovima iste patnje, o ekranima koji se multipliciraju ali u isti mah dramatično veruju u (ipak) obnovu. Bol od ovoga takozvanog malenog skretničarskog sveta, ostavljenost u mogućnostima tek jedino postojeće intimne svetlosti, usredsređenost na nekoliko jednostavnih, plemenitih i tihih poticaja, pokreta koji se ne menjaju, rituala koji nas podsećaju, ali i koje mi podsećamo na opstojnost, na izuzetnost, na neranjivost, — sve je to na ovim stranicama poseglo za zavetnim, reklo bi se, opredeljenjima istinitog govora, iskaza koji sve potire, tmine koja dolazi na kraju. Uvek na kamenom, nepomičnom uzglavlju uspomena. Još u *Snopisu* Jasmina Musabegović beleži: »Čudan san. Stalno sanjam da se poradam. Umirem od bola. Sva se razglobljavam. Nešto tamno i veliko nadire iz mene. Nešto hoće da se izvali. Tmina navaljuje ne samo kroz moj stomak već i kroz usta, uši, oči, nos. Sveopšti bol. Jedino on. Razdire, ubija. Na nekom velikom kamenu, tako. A more u blizini. Naleti bola. Tada osjećam da svaki zglobov, dio kože, mišić koji dodiruje kamen, kao u nekoj velikoj i snažnoj, bolnoj, užasno bolnoj kovačnici, sve što dodiruje kamen topi se. Prestaje biti moje tijelo. Nestaje ga? Ne, postaje kamen.« U biti, *Skretnice* sad, daleko ambicioznije i ostvarenije, najavljuju, i unekoliko čak i prate, taj proces okamenjivanja, stegnutosti, privremenog nam života koji već, koliko sutra, prestaje. Metafizika jednog sporednog koloseka postaje, tako, dimna zavesa osobenjaštva, megalomanija takozvanog malenog podatka, a već u narednom trenu sve se to iskazuje kao velika strategija opstanaka, radosti života, neslučenog divljenja svetlosti koja nam se pomalja bogomdano, takoreći, iznenada, iza prozora, i u vlastitoj tami, u enterijerima malenih predmeta, bezmalo unapred zaduženih za spoticanje, za pamćenje, za obuzimanje, za stisak ruke. I upravo na tom sporednom koloseku junaci Jasmine Musabegović ostvaruju svoju prirodnost kao jedini vazduh. Nema, naizgled dilema. Ali, zapravo, sve se itekako odvija u prisustvu neuslišanog i čistog unutarnjeg ritma: »Možda će na kraju, u onom konačnom savršenstvu, čovjek i doći do takve magične formule.« *Talasi unutarnje svetlosti* samo su sada osvojili nov prostor. A sa prostorima je, u prozi Jasmine Musabegović, kao i sa putnicima. Vozovi se mimoilaze ispred ekrana skromne i blage junakinje, koja ide u red najostvarenijih ženskih likova našeg savremenog romana. Ali se vlastito junaštvo, samopregorna stega, pokretljivost kao večiti tihi rad ni u kom slučaju ne izdvajaju iz sveopšteg kolopleta, iz pomame. Ono što je u maglinama ranog devojaštva još i moglo da se sluti kao fenomen nezaštićenosti i otvorenosti, sada, u tim dugim skretničarskim snatrenjima, u velikom očekivanju koje se, kako godine, meseci idu pretapa u sam život, — na gustim stranicama ove knjige izdvaja se i kao gest besprimernosti, izdvojenosti, ipak istine. U malim stvarima je, zapravo, sigurnost. U našem svakodnevnom bavljenju je, takođe, mogućnost izdvojenosti, naknadnog buđenja, bogatstva koje se prepliče kao kakav utrilovski predeo. Često obnovljeno neorealistički tok ovih živopisnih slika, u najboljoj tradiciji nekadašnjih romana Vjekoslava Majera, ovde je, u zaošijanoj svojoj fakturi, još ponajviše doveden do ruba egzistencijalnog privida, primisli koja se ne može dodirnuti. Sve je tako neporecivo izbliza, i sve je, u isti mah, tako neopozivo daleko, u ovim skretanjima, odlascima, kašnjenjima. Red vremena je, ovde, i još koliko sutra, pre svega i red pobune. Sve izmiče brojanju, i sve omane, u tihom dodiru sa blistavilom zore, sna koji ne nailazi na oči, lokomotive koja, užagrenim očima, putuje ka jugu, uvek ka jugu. Svedočanstvo o neslučenim predelima pamćenja, vrludavim tokovima našeg unutarnjeg govora, naše nesvesti, ova knjiga je, istovremeno, i podatak o našoj tako nemilosrdnoj zbilji dvoplošnosti. Neizrecivost, a još uz to i neizrecivost bola, to je prevaga, ali, istodobno, i vaga smisla ove knjige. Kao pogled kroz prozor u enterijer gusto načičkan i naseljen besmislicama naših ruku, tako se i ovaj roman najednom postavlja pred nas kao pogled u naizgled opštepoznato a u biti posve nepoznato tkivo naših uspomena, našeg slabog pamćenja, našeg zaborava za koji su još nadrealisti leporeko tvrdili da

je jedina naša postojbina. Razmaknuvši senzibilitet našeg poimanja romana do razine koja je u našim okolnostima apsolutno nova i svakako putokazna, Jasmina Musabegović je u *Skretnicama* ukazala na mogućnost tako složenog prepleta naše izdvojenosti, naših sebičnih svedočenja, naše logike bezmerja, da se već danas može govoriti kao o otkriću koje samo sebe otvara, multiplicirajući u isti čas i našu svest, našu jednoplošnu viziju socijalnog i psihološkog tkanja. Svest je svetlost, kao da se negde, na dalekoj margini ove knjige takođe govori onom najpoverljivijem, što će reći najpažljivijem čitaocu. I upravo stoga, sve ostaje zastakljeno, izgubljeno, prepušteno očaju malenih nam sredina koji nas je, takođe, odgajao, negovao, menjao, menjajući u isti sat i sopstvenu projekciju podneblja. Toliko nežnosti za bolom, toliko neurastenično postavljenog žrtvenog kajanja, mazohizma koji je prirodan, kao da se nije još nikada videlo na stranicama naših savremenih romana. U pitanju nije žena patnica, na način kako ju je, u svojim pasioniranim realističkim pasażima, sagledavao još Jakov Ignjatović. Ali, takođe, pred nama nije ni Dafina Miloša Crnjanskog čiji bol napominje bezmalo otprve rastanak, ezoteričan, neočekivan, očajnički. Ovde je patnja od naročite vrste, i čvrsto uzglobljena u svetlost juga, dana, malenih dočeka, radosti koja ne veruje sebi, ali veruje iskustvu nesreće, običnosti, magije takozvanih običnih dana. Roman Jasmine Musabegović je ukupnosti našeg saznanja o *identitetu bola* doprineo ogromno, dokazavši bezdan sumnje, istinu neprikosnovenih naizgled a u biti tako poroznih nam saći bdenja, logiku neistosmernosti, naporednost kao svakodnevicu. Na ovim skretnicama sintaksa Jasmine Musabegović nikako se ne susreću, jer se susreti i ne mogu, konvencije, ustupci poznatom, neoverljivost i istinitost života. Naporednost ostaje, posle svega, prevladana, međutim, upravo tim jedinstvenim osećanjem bola, kao naše jedine verodostojnosti, naše jedine odredenosti, najposle. Bol je, ovde, jednako, identifikovao naše zaturene sredine, našu nemilosrdnu efemernost, naša kratkovečna oduševljenja. Žrtvenost se, ovde, stoga i ne javlja kao mahnitost. Baš naprotiv, žrtva je tiha svečanost, radost tad nikako i ne prestaje, i sve se utapa u prodor svetlosti koja, ipak, posle svega, nailazi na surovi skretničarski rt kopna, sad svejedno gde.

ravnica

milorad milenković šum

PESNIK I GRAD

*Pesnik se rve s gradom.
soliterima, bukom i sparinom.
Tuče se s avenijama i automobilima.
On drži cvet oko struka,
prosvira svoje meko srce na izletu.
Njegove osobine su čudne i nedokučive.*

*Pesnik zna da grad može da ujede
a da ne oseti bol, da ne dokuči ljubav.
Jer, čudna ljubav između pesnika i grada
postoji: kad jedan ustaje tad drugi pada.*

ZALETETI SE U RAVNICU

*Zaleteti se u pljusak zelenila i prašine.
U Panoniju gde čekaju žene s očima u vetru,
gde raste pesak u pokretu.*

*Otići u ravnicu u vreme kiša i leta,
gde raste bilje koje smo nekada sadili
i gde smo poglede zaveštali potomstvu.*

*Zaleteti se u ravnicu trkom, na konju,
ubiti zime i kiše. Ali ostaviti uspomene
da venu u izobilju i zelenilu.*

SEĆANJE BUDUĆNOSTI

*Sećam se budućnosti cveta, bilja koje
niče u nama. Zova nade koji nam pomaže da volimo.
Sećam se budućnosti polja, munja, kiša i zemljotresa:
zova smrti koji nam pomaže da odrastemo.*

*Sećam se budućnosti čoveka,
njegovih nagona i čula, zova života koji nam omogućuje da trajemo.*

*Sećam se budućnosti svetlosti,
koja umnožava govor, izaziva radost i strah.
Danas smo ljubav, sutra velika zabluda.*